

DOI: 10.31866/2410-1311.42.2023.293698
УДК 7:2:130.2]:2-664.3-048.56

МИСТЕЦТВО І РЕЛІГІЯ В КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАКТИКИ СИНКРЕЗИСУ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Микола Бровко

Доктор філософських наук, професор,
Науково-навчальний інститут,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3703-9414
e-mail: brovko-mm@ukr.net

Для цитування:

Бровко, М. (2023). Мистецтво і релігія в культуротворчому процесі: практики синкрезису та диференціації. *Питання культурології*, 42, 22–33. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293698>

Мета статті — дослідити сутнісні параметри синтезу мистецтва й релігії як активних форм духовності в кроскультурних реаліях сучасного буття людини. Проаналізувати причини та наслідки конкретно-історичних обставин періодичності появи синкрезису, диференціації мистецтва та релігії. *Результати дослідження*. З'ясовано ціннісний потенціал сутнісних параметрів взаємозв'язку мистецтва та релігії в контексті предметно-практичного поля культуротворення. Виявлено трансгресивні процеси практик синкретичності та диференціацій мистецтва та релігії в культурно-історичному контексті. В дослідженні з'ясовано, що естетичне і магічно-ритуальне, відповідно, релігійне, йдуть поруч, як дві сторони одного й того самого духовно-утилітарного відношення. Очевидно, відмінність, диференціація між ними існує, і в подальшому кроскультурному процесі ці дві форми виокремлюються на самостійні види духовно-практичної діяльності, хоча з моменту виникнення вони здебільшого інтегровані, аніж диференційовані. *Наукова новизна* одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше проаналізовані синкретичні та диференційні практики синтезу релігії і мистецтва як у фокусі культурно-історичного контексту, так і неklasичній та постнеklasичній парадигмі культури сьогодення. *Висновки*. З'ясовано, що взаємодія мистецтва і релігії в контекстно-предметних реаліях (історичних) продукує множинні форми вияву практик, зокрема від синкретичності до диференціації, і навпаки (до прикладу, сьогочасні тенденції синкрезису, зокрема в царині культурології). Осягнення сутнісних параметрів проблеми взаємозв'язків мистецтва і релігії уможливується крізь призму аналізу духовної причетності мистецтва до предметно-практичного поля творення, визначення його аксіологічного потенціалу. Дослідження закономірностей взаємозв'язків мистецтва і релігії зумовлює розробку

культуротворчих механізмів впливу цих двох форм духовності на свідомість, самопочуття та вибір ціннісних орієнтирів сучасної людини.

■ **Ключові слова:** мистецтво; релігія; культуротворчість; синкрезис; диференційність; практики; цінність

■ Вступ

У статті розглядається важливий аспект значущості релігії у взаємозв'язку з мистецтвом як активних духовних утворень, що мають потужний вплив на всі сфери суспільного й індивідуального життя в реаліях сучасної України, зокрема умовах широкомасштабної агресивної війни Росії проти України. Очевидним є факт зловісної «місії» РПЦ (російської православної церкви), що виконувала і продовжує виконувати одну із ключових ідеологічних ролей в розв'язанні війни Росії проти України. Це одна із суттєво значущих причин, що зумовлюють необхідність проаналізувати активну роль релігії в сучасному суспільно-політичному житті, і особливо у взаємозв'язку із мистецтвом. В сучасній Україні, її культурі на різних зрізах, рівнях розвитку виявляється, і дедалі ґрунтовніше конститується, доволі гостра потреба осмислення складних проблем взаємозв'язків релігії і мистецтва, які більшою чи меншою мірою включаються в реалії сучасного надзвичайно складного соціального, політичного, культурно-історичного буття людини, і незаперечно виявляють свою активність. Історія і сучасність переконливо свідчать про періодичне загострення проблемами взаємозв'язку мистецтва і релігії. Впродовж усієї історії спостерігається синкрезис і диференціація взаємодії релігії та мистецтва, що, звичайно, потребує нових досліджень складних соціокультурних зв'язків між цими формами духовності.

■ Аналіз попередніх досліджень

Потрібно зазначити, що проблема взаємозв'язків мистецтва і релігії набула як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі певного осмислення, особливо в період активізації сучасних інформаційно-комунікативних технологій. При цьому варто вказати на різну методологічну спрямованість дослідження окресленої проблеми. Передовсім методологія здебільшого диктувалася відповідними парадигмальними орієнтирами певних філософських установок, оскільки зазначена проблема так чи інакше виходила на відповідні філософські рівні осягнення. Доречно назвати науковців, які тією чи іншою мірою аналізували проблему взаємозв'язків мистецтва і релігії. Зокрема, вітчизняний вчений С. Безклубенко у своїх наукових розвідках ґрунтовно досліджує сутнісні параметри релігії, історичні корені її виникнення, характерні прикметні особливості соціокультурного функціонування та соціальні параметри зв'язку із мистецтвом. Досить специфічним є дослідження Ф. Босмана (Bosman, 2020). З новою акцентуацією форм синтезу та диференціації релігії та мистецтва представлена стаття Р. Шустермана (Shusterman, 2008). Вагоме місце у дослідженні на історико-теоретичному рівні сутності та природи релігії постає розвідка відомого західного вченого Д. Палса (Pals, 2014). У цій праці проаналізовані основоположні теорії, що розглядають домінуючі релігії сучасності в їх контекстуально-історичному просторі.

Автор ґрунтовно розкриває дискусії стосовно релігій, їх взаємозв'язків з мистецтвом та іншими формами соціального буття. Актуальною в контексті нашого дослідження є стаття М. Дж. Мюррея (Murraу, 2010).

Водночас попри наявність певних наукових розробок означеної проблеми, що здебільшого реалізовувалися в конкретних векторах, в наш час з'являються нові силові лінії необхідності як постановки, так і розв'язання проблеми взаємозв'язків мистецтва і релігії.

■ **Мета статті**

Мета статті полягає у дослідженні сутнісних параметрів синтезу мистецтва та релігії як активних форм духовності в кроскультурних реаліях сучасного буття людини. Проаналізувати причини та наслідки конкретно-історичних обставин періодичності появи синкрезису, диференціації мистецтва та релігії.

■ **Результати дослідження**

Цілком логічно є артикуляція питання щодо чинників актуалізації як у сфері культурно-історичної практики, так і в науково-теоретичних дискурсах, проблеми взаємовідносин мистецтва і релігії.

Продуктивним є виокремлення низки ключових детермінант, що провокують достатньо специфічні «злети» зацікавленості проблемою взаємозв'язку релігії та мистецтва.

По-перше, перехідні епохи або періоди лімінальності, в яких відбувається злам основ соціально-економічного та духовно-культурного розвитку, ставлять людину впритул перед вибором нових смисложиттєвих орієнтацій. Історично відомо, що мистецтво і релігія виконували далеко не останню роль у процесі ціннісного вибору, а потім і практичної реалізації майбутніх шляхів практичного і культурного розвитку. Тому енергетичний потенціал мистецтва і релігії у цьому контексті постійно привертав увагу як теоретиків, так і практиків. Історія і теорія свідчать, що симбіоз релігії і мистецтва щодо духовно-ціннісних орієнтацій як окремого індивіда, так і суспільства загалом має багато позитивних прикладів, хоч ставлення до цього не завжди було однозначним в середовищі теоретиків і теологів.

По-друге, в нашому сучасному суспільстві, зокрема у сфері соціально-гуманітарного знання, кардинально змінилися філософсько-методологічні підходи до тих чи інших конкретних проблем. На зміну «єдино вірної й наукової» марксистської методології поступово приходять поліметодологічні парадигми, що сприяють практичному використанню духовно-теоретичного досвіду найрізноманітніших філософських, мистецьких і релігійних спрямувань. В колективній монографії зазначено, що «Сучасна художньо-мистецька практика демонструє стрімкий перебіг подій, що свідчить про кардинальні зміни, які відбувалися та відбуваються у “класичних”, з погляду традиційних наукових визначень, формах культурного буття» (Крипчук, 2023, с. 442). З огляду на це перед філософією, естетикою, релігієзнавством відкривається широкий простір, справді, науково важливого переосмислення як традиційно усталених, так і зумовлених сучасним життям проблем. Проблема взаємозв'язку релігії і мистецтва сьогодні повинна

осмислюватися як в історико-теоретичному, так і в філософсько-онтологічному фокусі не з примітивних, спрощених позицій і схем на кшталт того, що релігія є ілюзорне і фантастичне, а значить і викривлене віддзеркалення дійсності. Подібні анахронізми давно себе вичерпали. Сьогодні потрібні такі теоретичні конструкти, які здатні у філософсько-теоретичній формі відтворити справжні, а не спотворені відповідними ідеологами взаємозв'язки релігії і мистецтва, і в філогенезі, онтогенезі їх розвитку.

По-третє, українська держава, яка знаходиться в стані свого зростання, змужніння, поступового відсіювання другорядного, наносного і культивуваці справжніх національно-культурних, морально-естетичних цінностей потребує зараз як ніколи співробітництва і єднання представників різних сфер духовного життя. У цій ситуації науково-теоретичні здобутки філософів, релігієзнавців, фахівців з етики та естетики, соціологів у поєднанні з працями українських теологічних і церковних інституцій здатні допомогти як поглибленому осмисленню процесів, що відбуваються в духовно-культурному житті України, так і в практичному становленню України як незалежної, самостійної, з багатим культурним спадком держави.

По-четверте, в сучасній Україні ведеться жорстока війна Росії проти України, війна нічим не спровокована, загарбницька, повномасштабна, із жахливим, звірячим обличчям, що була підготовлена в Росії впродовж декількох десятиліть. У підготовці до цієї жорстокої війни значущу питому вагу виконала російська православна церква. Патріарх Кирило (Гундяєв) іще задовго до того як він обійняв цю посаду, на російському телебаченні вів телепередачу, в якій обґрунтував експансіоністську політику так званого «руського міра». Релігійна складова цієї доктрини відіграла значущу стимулюючу роль у реальному нападі Росії на Україну.

Звичайно, це не всі чинники, що зумовлюють актуалізацію проблеми взаємозв'язку релігії і мистецтва. Але це найбільш суттєві, значущі.

Варто зауважити, що означена проблема утримує міждисциплінарний характер і в цьому контексті постає предметом науково-теоретичного дослідження в різноманітних аспектах — філософському, культурологічному, мистецтвознавчому, релігійно-психологічному, морально-естетичному тощо. Наявні й можливі аспекти проблеми, відповідно їх дослідження, здатні пролити світло на багато питань. Водночас необхідно мати на увазі, що переважна більшість із них має здебільшого частковий, фрагментарний, нерідко периферійний характер. Водночас розв'язання цих питань можливе, по-перше, за наявності теоретичних моделей більш загального, теоретико-методологічного характеру, а, по друге — дослідження проблем саме такого рівня не спроможне відтворити феномен активних взаємозв'язків релігії і мистецтва в цілісній формі, що є надто важливим для розв'язання усіх аспектів, що пов'язані з цією проблемою.

З огляду на це наш підхід ґрунтується насамперед на теоретико-методологічних засадах, що здатні мати у своїх конкретно-наукових розв'язаннях наслідки як загальнофілософського, так і конкретно-наукового характеру. Зрештою, останнє зумовлюється самою природою філософського знання.

Фундаментальною основою активних форм взаємозв'язку релігії і мистецтва є специфіка відношення, що знаходиться в основі кожної із цих форм духовно-практичного освоєння світу.

У сфері мистецтва естетичне відношення до світу є визначальним, що виражається в духовно-емоційному, чуттєво-образному осягненні реалій суб'єкт-об'єктної взаємодії. Естетичне почуття, що народжується в естетичному процесі, володіє здатністю до універсального вияву сутнісних особливостей людини. І хоча первинне місце тут займає сфера емоційного, чуттєвого, але духовний потенціал цієї сфери, а не психофізіологічний, спроможний віддзеркалювати нескінченну багатоманітність людських відношень до світу — пізнавальних, комунікативних, практичних, моральних, політичних тощо. У цьому виявляється специфіка естетичної діяльності, яка є основою мистецтва в найрізноманітніших його іпостасях — історичних, онтологічних, релігійно спрямованих тощо. Мистецтво внаслідок цього здатне поєднуватися з найрізноманітнішими формами соціальної діяльності та активності людини. Не є винятком і релігія. Водночас взаємозв'язки з релігією мають надзвичайно віддалену в історико-культурному вимірі традицію. Як зазначає вітчизняна дослідниця, «зародження зображального мистецтва було зумовлене бажанням людей уречевлювати в матеріальній формі тварин, на яких полювали, богів, яким вклонялися, предків, яких вшановували» (Совгира, 2021). Дослідження палеоліту дають матеріал, що аргументовано переконує в існуванні генетичного взаємозв'язку релігії і мистецтва.

Зокрема, зарубіжні науковці зазначають, що генетичні витоки взаємозв'язку релігії і мистецтва не мають однозначних тлумачень і загальноприйнятих науково-теоретичних пояснень (Pals, 2009, 2014; Murray, 2010, pp. 437–457).

Донедавна в більшості наукових праць, що дотримувалися суто матеріалістичних принципів, проблема інтерпретувалася у такий спосіб: в історії людства існував надто довгий період часу, коли люди не знали релігії, але у них уже були мораль і мистецтво. Дехто з релігієзнавців намагався довести, що не лише неандерталець, але навіть синантроп і пітекантроп значною мірою володіли розвинутим інтелектом, у них були ті людські здібності, якими володіє і сучасна людина. В біологічних структурах докроманьйонців, кроманьйонців і неоантропів, або *Homo sapiens* ніяких особливих відмінностей не існувало. Моральні норми, форми естетичної діяльності у них уже існували, але релігійних уявлень не було. Виходить так, що розум, мораль і мистецтво передували релігії. З погляду сучасної науки щодо релігії цілком зрозумілий ідеологічний підтекст подібних концепцій. Потрібно було доводити ідею про те, що релігія ніяк не могла виникнути раніше усіх інших форм культури. Тому нерідко перекручувалися, підтасовувалися історичні, археологічні, етнографічні факти.

Так, коли стверджується теза про первинність моралі, то при цьому значною мірою досить уможлядно, і нерідко зовсім безпідставно, приписуються моральні норми архантропам. У такому разі підіймаються до високого рівня поведінки архантропів, які насправді володіли лише закріпленими в інстинктах і навичках певними формами поведінки. Це не була мораль, оскільки остання передбачає високий рівень самосвідомості людини. Відомі в сучасній літературі інтерпре-

тації знайдених археологами поховань неандертальців переконливо доводять наявність певних магічних уявлень первісних людей. А, як відомо, магія була однією із первісних релігійних форм, і в цьому аргументовано переконують праці видатних англійських дослідників первісної культури Е. Б. Тайлора (Tylor, 2023), Дж. Фрезера (Frazer, 1998).

В епоху верхнього палеоліту вони знаходять прояви художньої діяльності. Виникає питання: «Якою постає ця художня діяльність?».

Переважно це знайдені на уламках кісток тварин поперечні лінії, які можна тлумачити як зачатки орнаменту. Знахідки на території Італії, Чехії, Угорщини переконують у тому, що неандертальці володіли достатньо розвиненою естетичною уявою, фантазією, елементами художньої діяльності.

Досить показовими щодо цього є знахідки знаменитих печер в Іспанії — Альтаміра, у Франції — Монтеспан і Лерок де Сер, а також відоме плато (фрески) Тасілії в Африці. Тут домінують зображення тварин, на яких полювали первісні люди. До нас дійшли малюнки в печерах, які на тисячі років законсервувавши здобутки первісної зображувальної культури, донесли їх до нас. Але перші малюнки були створені, треба думати, на піску, на землі тощо.

Останні потрібні були для магічно-обрядових, ритуальних дійств. Малюнки на стінах печер, на наше переконання, свідчать про специфічну форму художньо-естетичної самосвідомості. У людей уже з'являлася потреба донести до інших набутий досвід, знання, певні типи емоційного переживання подій — насамперед процесу полювання, а потім й інших. Тобто тут уже в малюнках, що знайдені в печерах, виявляється своєрідна форма дистанціювання від реально-практичних форм, що відбуваються «тут» і «тепер». Хоча загалом на цьому етапі становлення духовності первісної людини практична дія та її духовне, ідеальне віддзеркалення нерозривні, їх зв'язок безпосередній. Це зумовлювало значною мірою і феномен синкретизму первісної свідомості, в якій релігія, мистецтво і мораль становили єдине ціле.

До прикладу, неандерталець готувався до полювання, напевно, так: малював контури тварини, яку треба було вбити, щоб прохарчуватись. Навколо цього малюнка здійснювалися магічно-ритуальне і водночас естетичне дійство. Для цього потрібна була розвинена творча уява. Це не була, звичайно, безпосередньо хижа тварина, а її умовний образ, ідеальне втілення. Цей образ здатний був активно впливати на чуттєву свідомість первісної людини, що була безпосередньо пов'язана з матеріальними потребами людини.

Поступово чуттєві образи віддалялися від конкретних предметно-практичних ситуацій. Ситуативні форми свідомості набувають узагальнено-абстрактних рис, що стає важливою передумовою подальшого розвитку мистецтва як окремої і водночас специфічної форми діяльності.

Представлена гносеологічна модель становлення естетичної свідомості аналогічна процесу формування релігійної свідомості. Власне, це був єдиний синкретичний процес, своєрідний регулятивний механізм інтеграційно-диференційного становлення духовно-практичної форми освоєння світу. Релігія і мистецтво інтегрувалися в єдиний духовно-практичний комплекс, будучи єдиним ритуально-магічним дійством. Водночас унаслідок своєї природи релігія

і мистецтво утримували в собі зародки подальшої диференціації, розділення на дві окремі форми духовної діяльності.

На наше переконання, зумовлене даними науки про суспільство, релігія і мистецтво виникають симультанно, це єдиний інтеграційний процес. І зумовлені вони були необхідністю соціально-практичного характеру. Винятковість тут конституюється формою необхідності, як і в будь-якому іншому процесі чи то природного, чи соціального характерів. Адже картина світу постійно перебуває в процесі конструювання, особливо це помітно в некласичній та постнекласичній моделях конструювання культури. Так, вітчизняна дослідниця Л. Бабушка (2020) зауважує, що поняття конструювання є «характеристикою творчої діяльності людини та сутнісною рисою культури» (с. 180).

Проведені вітчизняними і зарубіжними вченими дослідження взаємозв'язку релігії і мистецтва в динаміці від своїх витоків до сучасних форм аргументовано доводять, що цей взаємозв'язок зазвичай має настільки тісний і водночас активний характер, що нерідко мистецтво розглядають у контексті його релігійності. Так, зокрема, Ф. Г. Босман (Bosman, 2020) спеціально аналізує окремі теоретичні концепції, в яких досліджуються причини того, що робить мистецтво релігійним.

Схарактеризуємо найбільш ранні форми релігії та мистецтва. Так, у мистецтві активність виявляється у формуванні та подальшому вдосконаленні духовно-емоційного впливу на людину. Чуттєві образи, що виникали в первісній естетичній свідомості, володіли здатністю долати страх людини перед хижим звіром, якого треба було вбити задля харчування. Притому, що полювали і на тварин, які були тотемами цього самого племені, і розглядалися членами племені як їх кровні родичі. Практична функція первісного живопису полягала в тому, що малюнок усім своїм емоційним змістом спрямовував людину на активну дію, сприяв духовній підготовці (точніше, морально-психологічній підготовці) до практичних дій.

Водночас естетична емоція активно впливала і на релігійну чуттєвість людини так само, як і навпаки. Художньо-емоційний образ підсилював магічну уяву, сприяв специфічному, досконалому оформленню ритуально-магічного дійства. Примітно, що магія була своєрідним каталізатором, який надавав більшій інтенсивності регулятивному механізму взаємодії художньо-естетичної діяльності та релігійної діяльності.

В умовах первісного суспільства ставлення до тварини, яку малював художник, не було суто споглядальним, естетичним. Це відношення було активним, утилітарно спрямованим, джерело якого знаходиться в умовах життєдіяльності. Люди добре розуміли, що без цієї тварини вони не зможуть вижити. Первісний художник виконував естетичну функцію так, що в ній спрямованість практичного, активно-дієвого характеру домінувала. Малюнок, окрім естетичної функції, виконував магічну функцію, що означало заміну реального вигаданим, ілюзорним. Як зазначав Р. Шустерман (Shusterman, 2008), «мистецтво народжується у давні часи з міфів, магії та релігії, і це давно мало переконливий аргумент за допомогою своєї священної аури. Як культові об'єкти поклоніння, твори мистецтва утримують силу зачарування. Хоча на противагу звичайним реальним

речам, їхня жива сила досвіду забезпечує загострене відчуття реальності та пропонує глибші реальності, ніж ті, що передані здоровим глуздом і наукою».

Естетична фантазія, що формується в процесі як втілення, так і в процесі його сприйняття іншими учасниками майбутнього полювання пробуджувала водночас і уяву магічного дійства. Отже, естетичне і магічно-ритуальне, а значить і релігійне, йдуть поруч, як дві сторони одного й того самого духовно-утилітарного відношення. Хоча відмінність, диференціація між ними існує, і в майбутньому розведе ці дві форми на окремі види духовно-практичної діяльності, однак історично початково вони здебільшого інтегровані, аніж диференційовані.

Важливою зумовлюючою силою такого єднання естетичного і магічного, а фактично релігійного, в ранні епохи було те, що тут пізнання не набуло ще спеціалізованої форми наукового знання. Домінував передусім досвід, що конденсував у собі знання, які здобувалися різноманітними способами. На першому місці був досвід практичної діяльності, але поруч з ним був і досвід мистецтва, первісної магії. Оскільки у людей були обмежені і надто бідні знакові засоби збереження і передачі знань, відтак функцію трансляції беруть на себе одночасно первісне мистецтво і магія. Очевидно, роль магії і мистецтва здійснюється в простих, наочних формах, які дають змогу всім членам первісного колективу брати участь у цих естетично-магічних обрядах, дійствах. Дослідження Дж. Фрезера (Frazer, 1998) щодо первісної магії аргументовано переконують у простоті, логічності й досить специфічному розумінні особливостей людської психіки, що, до речі, дійшло і до нашого часу в сучасних магічних техніках..

Дослідження первісної культури фіксують факти синкретичності первісної свідомості людини, що означає нерозривну єдність релігійного, естетичного і морального складових.

Донедавна панівною була думка про те, що, задовольняючи декілька соціальних потреб, продукти, результати синкретичної свідомості і, зокрема, магія, виконували насамперед компенсаторну функцію. За допомогою магії компенсували недостатність реальних знань і досвіду через ілюзійне, надприродне відношення, на наше переконання, це не зовсім точно. Оскільки малюнок і магічне дійство містили справжні, а не вигадані знання, узагальнювали набутий досвід. У первісному суспільстві усе мало характер доцільності, телеологічності. Те, що утримувало утилітарне значення не бралось до уваги. Тобто у первісної людини просто не було ніяких можливостей займатися якимись ілюзіями і фантазіями, що не могли містити життєво-практичного сенсу. Ілюзія і розмаїття уявлень набувають значення у значно пізніший період, коли для цього були відповідні матеріальні умови життя людей.

Тому магія і мистецтво первісного суспільства не могли не утримувати активного та практичного спрямування.

На наше переконання, генетичні витоки активної взаємодії релігії і мистецтва знаходяться саме в первісному суспільстві.

Якщо звернутися до наступних етапів людської історії і культури, то можна простежити, що активність взаємозв'язків релігії та мистецтва зберігається хоч, звичайно, в інших культурно-змістовних виявах.

Симптоматичним є звернення до християнської культури. Особливістю цієї культури є те, що паралельно з її творенням, виникають філософсько-теологічні рецепції сутності, природи, джерел і майбутнього взаємозв'язку релігії та мистецтва.

Щодо взаємозв'язків релігії та мистецтва в епоху середньовіччя, особливо раннього, з'являються концепції, в яких наявні дві тенденції.

Якщо придивитися уважно до ранніх богословських тлумачень мистецтва і його ролі в житті людини, то тут домінує гармонія духовного і тілесного.

Водночас і тут детально розробляються вчення про життєві і духовні насолоди, причому перевага віддавалася останнім. У цьому плані Августина Блаженного (Аврелій, 2015), Квінта Тертуліана, Фому Аквінського та інших цікавило передусім те мистецтво, яке здатне активізувати в людині її прагнення до вищих, духовних, божественних насолод. Так, наприклад, для Августина сутність мистецтва полягає у прагненні досягнути абсолютних істин духу, що складають найвищі насолоди для людини. Зокрема, для Августина (Аврелій, 2015) та багатьох інших християнських теологів значною мірою притаманна позиція релігійного функціоналізму в тлумаченні активності мистецтва щодо релігії.

У найрізноманітніших варіантах цих концепцій надзвичайно помітна інтерпретація мистецтва як допоміжної форми духовно-релігійного діалогу людини з Богом, впливу на навколишній світ, і з іншими способами духовно-практичного опанування світу. Цілком слушною щодо цього є думка С. Безклубенка (1988) про те, що подібно з іншими засобами практично-духовного освоєння дійсності, релігію робить спроба знайти шляхи і способи впливу на навколишній світ. Подібні пошуки є надзвичайно позитивними передусім у тому плані, що обґрунтовують активізм людської душі, яка, орієнтуючись на найвищий ідеал християнської релігії, так чи інакше виявляє його в реальному житті. Тому не зовсім вірним є твердження деяких теоретиків, що релігія відволікає людину від реальних життєвих проблем у світ ілюзій. Спрямовуючи на духовні, сакральні взаємини з Богом, християнська релігія дає важелі високої морально-етичної проби у її реальному житті, досягненні певних результатів.

Зростання естетизації релігійної духовності та наповнення мистецтва релігійною духовністю, що на певних етапах історії християнства відбувається як певна закономірність, зрештою, також спрямовані на посилення активації людської душі.

Наявність естетичного компонента в християнстві в будь-якому варіанті як наслідок має формування не пасивного відношення до світу, а, навпаки, стимуляцію активно-творчого, діяльного сприйняття індивідом зовнішнього світу і насамкінець самого себе. Це веде до морально-духовного самовдосконалення індивіда, визначення ним не байдужої, інертної позиції в світі, а, навпаки, активної орієнтації і практичної діяльності. Так, «якщо людина вірує в Бога, то божественний зміст стає для неї не тільки "компасом", але й тим життєвим центром, в якому відбуваються всі духовні рухи і душевні томління, зароджуються помисли і шукання, любов і милосердя» (Безклубенко та ін., 2000, с. 72).

У сучасних умовах вплив релігії виявляється, наприклад, в активних формах утвердження християнських і загальнолюдських цінностей як на рівні окремої

особистості, так і на рівні соціальних груп, рухів. У сучасному світі християни, буддисти, представники інших релігійних конфесій беруть активну участь у найрізноманітніших акціях: миротворча діяльність, благодійні справи тощо. В Україні надзвичайно вагома роль православ'я в становленні державності, розвитку української культури, поширенні справжніх цінностей та ідеалів серед молоді, інших верств населення.

Висновки

З'ясовано, що взаємодія мистецтва і релігії в контекстно-предметних реаліях (історичних) продукує множинні форми вияву практик, зокрема від синкретичності до диференціації, і навпаки (до прикладу, сьогочасні тенденції синкрезису). Осягнення сутнісних параметрів проблеми взаємозв'язків мистецтва і релігії можливе крізь призму аналізу духовної причетності мистецтва до предметно-практично поля творення, визначення його аксіологічного потенціалу. Дослідження закономірностей взаємозв'язків мистецтва і релігії дає змогу розробки культуротворчих механізмів впливу цих двох форм духовності на свідомість і самопочуття та вибір ціннісних інтенцій сучасної людини.

Список посилань

- Аврелій Августин Блаженний. (2015). *Творіння* (Т. 2). Видавництво Української Православної Церкви Київського Патріархату.
- Бабушка, Л. (2022). *Фестивація як комунікативний апропріатор глобалізаційних інтересів у культуротворчому просторі* [Монографія] Лисенко М. М. <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Larisa-Babushka-FESTIVATSIYA-YAK-KOMUNIKATIVNIJ-APROPRIATOR-GLOBALIZATSIJNIIH-INTERESIV.pdf>
- Безклубенко, С. Д. (1988). *Музы на ложе Прокруста*. Мистецтво.
- Безклубенко, С. Д. (2008). *Мистецтво: терміни та поняття* (Т. 1). Інститут культурології Національної академії мистецтв України.
- Безклубенко, С. Д. (2010). *Мистецтво: терміни та поняття* (Т. 2). Інститут культурології Національної академії мистецтв України.
- Безклубенко, С. Д., Блінов, О. А., Бровко, М. М., Волощенко, О. М., & Гаращенко, Л. П. (2000). *На межі тисячоліть: християнство як феномен культури*. Міжнародний інститут лінгвістики і права.
- Крипчук, М. (2023). Символ у сучасному науковому дискурсі. В Л. П. Бойко (Ред.), *Культура і мистецтво XXI століття: полілог сучасної гуманітаристики* (с. 442–449). Видавничий центр КНУКіМ.
- Совгира, Т. (2021). *Роль техніки та технології у мистецтві* [Монографія]. Видавництво Ліра-К.
- Bosman, F. G. (2020). When art is religion and vice versa. Six perspectives on the relationship between art and religion. *Perichoresis*, 18.3, 3–20. <https://doi.org/10.2478/perc-2020-0013>
- Frazer, J. G. (1998). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Oxford University Press.
- Murray, M. J. (2010). The Evolution of Religion: Adaptationist Accounts. In M. Y. Stewart (Ed.), *Science and Religion in Dialogue* (pp. 437–457). Wiley-Blackwell.

- Pals, D. (2009). *Introducing religion: readings from the classic theorists*. Oxford University Press.
- Pals, D. (2014). *Nine theories of religion* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Shusterman, R. (2008). Art and religion. *The Journal of Aesthetic Education*, 42(3), 1–18. <https://doi.org/10.1353/jae.0.0013>
- Taylor, E. (2023). *Primitive culture* (Vol. 1). Anatiposi Verlag.

References

- Aurelius Augustinus. (2015). *Tvorinnia* [Creation] (Vol. 2). Vydavnytstvo Ukrainскоi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
- Babushka, L. (2022). *Festyvatsiia yak komunikatyvnyi apropiator hlobalizatsiinykh interesiv u kulturotvorchomu prostori* [Festival as a communicative appropriator of globalization interests in the cultural space] [Monograph]. Lysenko M. M. <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Larisa-Babushka-FESTIVATSIYA-YAK-KOMUNIKATIVNIJ-APROPRIATOR-GLOBALIZATSIJNH-INTERESIV.pdf> [in Ukrainian].
- Bezklubenko, S. D. (1988). *Muzy na lozhe Prokrusta* [Muses on Procrustes' bed]. Mystetstvo [in Ukrainian].
- Bezklubenko, S. D. (2008). *Mystetstvo: terminy ta poniattia* [Art: terms and concepts] (Vol. 1). Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine [in Ukrainian].
- Bezklubenko, S. D. (2010). *Mystetstvo: terminy ta poniattia* [Art: terms and concepts] (Vol. 2). Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine [in Ukrainian].
- Bezklubenko, S., Blinov, O. A., Brovko, M. M., Voloshchenko, O. M., & Harashchenko, L. P. (2000). *Na mezhi tysiacholit: khrystyianstvo yak fenomen kultury* [On the verge of millennia: Christianity as a cultural phenomenon]. International Institute of Linguistics and Law [in Ukrainian].
- Bosman, F. G. (2020). When art is religion and vice versa. Six perspectives on the relationship between art and religion. *Perichoresis*, 18.3, 3–20. <https://doi.org/10.2478/perc-2020-0013> [in English].
- Frazer, J. G. (1998). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Oxford University Press [in English].
- Krypchuk, M. (2023). Symvol u suchasnomu naukovomu dyskursi [A symbol in modern scientific discourse]. In L. P. Boiko (Ed.), *Kultura i mystetstvo XXI stolittia: poliloh suchasnoi humanitarystyky* [Culture and art of the 21st century: polylogue of modern humanitarian studies] (pp. 442–449). KNUCA Publishing Centre [in Ukrainian].
- Murray, M. J. (2010). The Evolution of Religion: Adaptationist Accounts. In M. Y. Stewart (Ed.), *Science and Religion in Dialogue* (pp. 437–457). Wiley-Blackwell [in English].
- Pals, D. (2009). *Introducing religion: readings from the classic theorists*. Oxford University Press [in English].
- Pals, D. (2014). *Nine theories of religion* (3rd ed.). Oxford University Press [in English].
- Shusterman, R. (2008). Art and religion. *The Journal of Aesthetic Education*, 42(3), 1–18. <https://doi.org/10.1353/jae.0.0013> [in English].
- Sovhyra, T. (2021). *Rol tekhniky ta tekhnolohii u mystetstvi* [The role of technique and technology in art] [Monograph]. Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Taylor, E. (2023). *Primitive culture* (Vol. 1). Anatiposi Verlag [in English].

ART AND RELIGION IN THE CULTURE-CREATIVE PROCESS: PRACTICES OF SYNCRISIS AND DIFFERENTIATION

Mykola Brovko

*DSc in Philosophy, Professor,
Scientific and Educational Institute,
Kyiv National University of Cultural and Arts,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3703-9414
e-mail: brovko-mm@ukr.net*

The aim of the article is to explore the essential parameters of art and religion synthesis as active forms of spirituality in the cross-cultural realities of contemporary human existence. To analyse the causes and consequences of the specific historical circumstances of the periodicity of syncretism and differentiation of art and religion emergence. *Research results.* Value potential of the essential parameters of the relationship between art and religion in the context of the subject-practical field of culture creation has been clarified. The transgressive processes of practices of syncretism and differentiation of art and religion in the cultural and historical context are revealed. The study shows that the aesthetic and the magico-ritual, respectively, the religious, go hand in hand as two sides of the same spiritual and utilitarian relation. Obviously, there is a difference, a differentiation between them, and in the further cross-cultural process, these two forms are distinguished into independent types of spiritual and practical activity, although, from the moment of their emergence, they have been integrated rather than differentiated. *The scientific novelty* of the research results lies in the fact that for the first time, syncretic and differential practices of synthesis of religion and art are analysed both in the focus of the cultural and historical context and in the non-classical and post-non-classical paradigm of contemporary culture. *Conclusions.* It has been found that the interaction of art and religion in the contextual and subject realities (historical) produces multiple forms of practice, in particular, from syncretism to differentiation, and vice versa (for example, current trends of syncretism, in particular in the field of cultural studies). Comprehension of the essential parameters of the problem of the relationship between art and religion is possible through the prism of analysing the spiritual involvement of art in the subject-practical field of creation, determining its axiological potential. The study of the regularities of the relationship between art and religion leads to the development of culture-creating mechanisms for the influence of these two forms of spirituality on the consciousness, well-being, and values choice of a modern person.

Keywords: art; religion; cultural creation; syncretism; differentiation; practices; value

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.